

قابلیت‌سنجی گردشگری در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان سهند، روستای کندوان)

یوسف موسایی

دانشجوی دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد یادگار امام (ره) شهرری، تهران، ایران
دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری

مجیدولی شریعت پناهی^۱

دانشیار گروه جغرافیا، واحد یادگار امام (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علیرضا استعلاجی

استاد گروه جغرافیا، واحد یادگار امام (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۲۷

چکیده

گردشگری امروزه به یکی از مهم‌ترین محرک‌های اقتصادی در سطح بین‌المللی درآمده و کارشناسان مسائل اقتصادی آن را در کنار بیمه و بانکداری به عنوان صنایع پویا و مهم قرن حاضر قلمداد می‌کنند و گردشگری روستایی یکی از اجزای مهم صنعت گردشگری به شمار آمده و نیروی اصلی در زمینه بهبود رشد اقتصادی روستاها محسوب می‌گردد و با ایجاد فرصتی راهبردی سبب تنوع اقتصاد محلی شده است. صنعت گردشگری به عنوان رویکردی جدید برای توسعه همزیستی انسان و اجتماع به منظور بهره‌وری اقتصادی امروزه در توسعه مناطق جایگاه چشمگیری یافته است. دهستان سهند به سبب طبیعت زیبا از مزیت نسبی برخوردار است. هدف این پژوهش ارزیابی و توان‌های روستایی کندوان می‌باشد.

نوع تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر روش ماهیت توصیفی-تحلیلی می‌باشد.

روش تحقیق از بررسی توان‌های این دهستان در زمینه گردشگری حاکی از این واقعیت این روستا به لحاظ موقعیت جغرافیایی خاص خود ظرفیت تبدیل شدن به یکی از قطب‌های گردشگری کشور را دارا است و ضعف بزرگ در راه رسیدن به این هدف به ضعف در زیرساخت‌ها برمی‌گردد و راهکارهای این پژوهش می‌تواند در بهینه‌سازی وضع موجود و ساماندهی گردشگری در این روستا موثر باشد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار روستایی، گردشگری پایدار، کندوان.

مقدمه و بیان مساله

امروزه بسیاری از کشورها کم و بیش به صنعت گردشگری توجه دارند. زیرا مهم‌ترین تاثیر گردشگری در اقتصاد جهانی، ایجاد درآمد و اشتغال‌زایی است به طوری که کارشناسان تخمین زده‌اند گردشگری به عنوان بزرگترین صنعت جهان ۳/۴ تریلیون دلار ارزش دارد و این میزان جوابگوی ۱۰/۱ درصد محصولات ناخالص جهانی است و ۱۰/۶ درصد هزینه اشتغال‌زایی در جهان را تامین می‌کند (منشی زاده و دیگران، ۱۳۸۰، ص ۴۱).

مسئله بخش کوچکی از گردشگری را گردشگری روستایی تشکیل می‌دهد که البته سهم مهمی را در اقتصاد مناطق روستایی برعهده دارند. پتانسیل گردشگری هر روستا بیش از هر چیز به سرمایه‌های جغرافیایی، کیفیت مناظر طبیعی و آثار تاریخی و فرهنگ موجی آن بستگی دارد. لذا عمق بخشیدن و ارزش نهادن به این عوامل همچنین تبدیل آنها بر عناصر قابل عرضه، ترویج سیاست حفظ و مراقبت از سنت‌ها، آداب و رسوم، چشم‌اندازها، محیط زیست روستا، جذابیت و ماندگاری توان‌های آن را تضمین نموده و روستا را به صورت یک محصول واقعی گردشگری در می‌آورد. در پژوهش حاضر سعی نمودیم تا این الگوی توسعه روستایی را در یکی از روستاهای مستعد فعالیت‌های گردشگری کندوان مورد ارزیابی قرار داده و اثرات مطلوب و نامطلوب آن را شناسایی کنیم. همچنین در جهت بهره‌گیری مطلوب و پایدار از توانمنداها و فرصت‌های موجود، تنگناها و چالش‌های بخش گردشگری روستا را تا حد امکان کاهش دهیم.

اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه توجه به صنعت گردشگری به عنوان بزرگترین صنعت نوپای جهان در تمام دنیا از یک اعتبار خاصی برخوردار است «به طوری که تقاضا و تمایل برای گردشگری با انگیزه‌های مختلف به منظور تفریح، زیارت، تجارت در تمامی جهان به سرعت باور نکردنی در حال افزایش می‌باشد. بالا رفتن سطح درآمد، افزایش ایام فراغت، تغییرات و نگرش‌های جدید به مفاهیم زندگی و ضرورت‌های تماس‌های بین‌المللی ایجاب می‌کند که گردشگری به شدت گسترش و توسعه یابد» (شارپلی، ۱۳۸۰، ص ۱).

در سطح کشور روستاهای بسیاری یافت می‌شوند که به دلایلی ظرفیت و توان لازم را در جهت تامین نیازهای ساکنین خویش نداشته و به ناچار در صورت نبود منابع جایگزین موجبات جابجایی جمعیت را حتی به شکل اجباری به نقاطی دیگر فراهم می‌سازند. اما در صورت وجود چنین منابعی که نمونه بارز آن فعالیت‌های گردشگری می‌باشد می‌تواند دلیلی برای بقاء و نگهداشت جمعیت بوده و زمینه توسعه‌ای نوین را مهیا نماید. متنوع سازی فعالیت‌ها گردشگری روستایی اهمیت حیاتی در توسعه پایدار این صنعت دارد از این رو فرآیند برنامه‌ریزی گردشگری مشارکتی، حفظ منافع اقتصادی- اجتماعی و زیست محیطی روستایی را به دنبال دارد تبعات مثبت فعالیت‌های گردشگری در تحقق توسعه جوامع روستایی و منجمله روستاهای کشورمان ایران را می‌توان به شرح ذیل برشمرد:

- ۱- ایجاد منابع جدید اقتصادی احیای فرهنگ‌های محلی.
- ۲- ایجاد اشتغال و فراهم‌سازی فرصت‌های مناسب شغلی.
- ۳- افزایش حس خودباوری حفظ منابع طبیعی و فرهنگی.

و کیفیت محیط نیز حفظ شود. مورد دوم حفظ و دوام، گردشگری پایدار دوام منابع طبیعی که اساس و پایه وجود آن بوده و همچنین حفظ و دوام فرهنگ جامعه میزبان را که منشاء تجربیات ارزنده آن می‌شود تضمین می‌کند و مورد سوم تعادل، گردشگری پایدار بین نیازهای صنعت گردشگری، حمایت از محیط زیست و جامعه حلی نوعی تعادل و توازن برقرار می‌کند (چاک وای، ۱۳۷۷، ص ۳۲۵).

با توجه به سه رکن اصلی گردشگری پایدار، سازمان جهانی جهانگردی توسعه پایدار گردشگری را چنین تعریف می‌کند: «استفاده بهینه از منابع طبیعی و فرهنگی کشور در جهت تامین نیازهای نسل‌های کنونی و آینده به نحوی که ضمن حفظ یکپارچگی و هویت فرهنگی، سلامتی محیط زیست و تعادل اقتصادی بتوان رفاه و آسایش ساکنان کشور و مهمانان آنان را به صورت متعادل و پایدار تامین کرد و به طور خلاصه اهداف توسعه پایدار گردشگری عبارتند از: بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان، تامین تجارب کیفی برای گردشگران و حفظ کیفیت محیط زیست (مهدی زاده، ۱۳۷۹، ص ۱۳).

جدول ۱- مقایسه اهداف توسعه روستایی، توسعه پایدار با اهداف توسعه گردشگری روستایی

اهداف توسعه روستایی	اهداف توسعه گردشگری	اهداف توسعه پایدار
- کاهش فقر و رفع سوء تغذیه	- استفاده بهینه از منابع محلی	- احیا در رشد
- تامین حداقل نیازهای عمومی	- کمک به توسعه کشاورزی و صنایع دستی	- تغییر کیفیت رشد
- توسعه فرصت‌های شغلی	- افزایش سطوح درآمدی	- تامین نیازهای اساسی (مثل غذا، آب، بهداشت، انرژی)
- بهبود بهره‌وری و درآمد	- ایجاد زمینه‌های اشتغال جدید	- حفظ منابع اساسی
- افزایش تولیدات کشاورزی	- امنیت غذایی	- جهت‌گیری اصولی در تکنولوژی و مدیریت سرزمینی
- تامین امنیت غذایی و شغلی	- افزایش مشارکت اجتماعی	- ترکیب محیط و اقتصاد در تصمیم‌گیری
- انتقال معنوی به مطلق روستایی	- کاهش مهاجرت‌های روستایی	
- حفظ توان محیط طبیعی و زیستی	- ترافیک سطح زندگی و رفاه اجتماعی	
- توسعه مشارکت و تقویت اعتماد	- حملت و گسترش فرهنگ عمومی	

منبع: موسسه‌های پژوهش و مدیریت - برنامه‌ریزی ۳۸۱۰، ص ۶

اقسام گردشگری‌های روستایی قابل توسعه

گردشگری اکوتوریستی یا طبیعت‌گردی

پدیده‌ها و جاذبه‌های طبیعی که در صفحات قبل برشمردیم، امکان طبیعت‌گردی را در روستای کندوان فراهم می‌آورند. جاذبه‌هایی که نوعی با طبیعت در ارتباط هستند مانند: کوهنوردی، کوه‌پیمایی، صخره‌نوردی، پیاده‌روی، پیک‌نیک به علاوه آثار تاریخی و فرهنگی نام برده شده در این مناطق نیز به توسعه گردشگری طبیعی کمک می‌نماید. طبق آمار WTO هر ساله ۱۰ تا ۲۰ درصد به آمار رسمی اکوتوریست‌های جهان افزوده می‌شود (WTO، ۱۹۹۷).

فعالیت‌های گردشگری سبز

با توجه به بیلاقات کندوان در این نوع گردشگری توصیه به دوستی با طبیعت اساس و نوع تفکر گردشگری مسئولانه‌ی مبتنی بر همراهی با محیط زیست است. این تفکر را رویکرد به توسعه پایدار گردشگری توصیف می‌کنند (کارس، ۱۳۸۱، ص ۱۱۴).

گردشگری فرهنگی

با توجه به آثار تاریخی کندوان به منظور آشنایی با فرهنگ و سنن قدیمی و شیوه‌های معیشتی و دیدن از آثار تاریخی می‌باشد.

گردشگری تحقیقاتی

با توجه به روستا و دیدنی‌های کندوان سفرهای علمی، دانشگاهی، تحقیقاتی به این مناطق بسیار مفید است.

یافته‌ها

جاذبه‌های گردشگری روستایی کندوان

منطقه مورد مطالعه از منابع و جاذبه‌های گردشگری متنوع و متعدد برای گروه‌های عمده گردشگری با طیف وسیعی از گردشگران برخوردار است که امکان انواع فعالیت‌های گردشگری را میسر می‌سازد. جاذبه‌های گردشگری مشتمل بر جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و یادمانی، تفریحی، فرهنگی و اجتماعی، بهداشتی و درمانی است. این جاذبه‌ها طیف وسیع از گردشگر را جلب می‌کند که شامل گردشگران طبیعت‌گرا، گردشگران فرهنگی است. بر این اساس جاذبه‌های گردشگری ناحیه، منابع ارزشمندی برای انواع فعالیت‌های گردشگری از جمله طبیعت گردی، بازی و ورزش (پیاده‌روی، کوهنوردی)، سیر و سیاحت، پیک نیک و اردو (خانوادگی، دسته‌جمعی و ...) پژوهشی و درمانی - بهداشتی است. کندوان نه بعنوان یک روستا بلکه بعنوان محدوده جغرافیایی با ویژگیهای محیطی، طبیعی، فرهنگی، تاریخی و کانون توریستی مطرح میگردد. دره سرسبز و خرم و محیط بکر و طبیعت بکر و طبیعت بی نظیر ارشد چمن با لایه های ضخیمی از برف در طول تابستان و چشمه های خنک و جوشانش، آب و هوای بسیار مطبوع آذربایجان که با جرات میتوان گفت در هیچ جای ایران بدیل ندارد.

جاذبه و چشم‌انداز طبیعی

اقلیم

دره شمالی - جنوبی سرسبز کندوان یکی از خوش آب و هواترین و زیباترین نقاط کوهستانی ایران به شمار می‌رود که علاوه بر رودخانه نسبتاً بزرگ دارای چشم‌های آب معدنی نیز می‌باشد تقریباً ۹ ماه از سال هوای منطقه سهند که کندوان نیز در آن قرار دارد سرد است و شدت برودت آن در زمستان به حد اعلا خود می‌رسد بازندگی در این منطقه در حالت حداکثر است.

کلا این منطقه دارای آب و هوای سرد بوده و از نیمه خشک تا نیمه مرطوب در نوسان است اما ارتفاعات سهند باعث کاهش درجه حرارت و افزایش مقادیر بارش به ازای ارتفاعات می‌شود عامل ارتفاع باعث می‌شود که مقادیر اخذ تشعشع روزانه در مناطق کوهستانی بیشتر باشد و در شب برعکس روز افت حرارتی باعث به وجود آمدن اختلاف حرارتی زیاد شبانه‌روزی می‌گردد. مشخصات آب و هوایی ناحیه و پهنه‌بندی اقلیمی آن حاکی از مزیت‌های بارز و اهمیت اقلیمی این ناحیه در حوزه گردشگری است. جاذبه گردشگری ناحیه به قرار زیر است:

ارتفاعات

مهمترین ارتفاعات در منطقه کندوان، رشته کوه بزگوش است که آبادی‌ها و روستاهای بسیاری را در دامنه خود جای داده است. رشته کوه بزگوش بین شهرستان‌های سراب، میانه (بخش کندوان) و بستان آباد قرار گرفته است. مرتفع‌ترین قله رشته کوه بزگوش با ارتفاع ۳۳۰۲ در اردستان سراب واقع شده است. در این میان مهمترین کوه‌های موجود در

منطقه نیز عبارتند از: کوه چهل نور در دهستان گرمه با ارتفاع ۲۵۶۰ متر از رشته کوه بزگوش و سلسله کوه‌های بزگوش که این منطقه را احاطه کرده است می‌توان از بابایانی، اوچوروملار، تیکمه داش و ... نام برد.

رودخانه و چشمه

رودخانه اسکو (اسکوچای)

از جمله رودهایی که از شمال غربی سهند سرچشمه گرفته و به دریاچه ارومیه می‌ریزد، رودخانه اسکو یا اسکوچای است. اسکوچای خود از پیوند دو رود کندوان چای و عنصرود به وجود می‌آید. کندوان چای مانند رشته‌ای حیات‌بخش از میان روستای کندوان گذشته و زمین‌های کشاورزی را از مناطق مسکونی صخره‌ای جدا می‌سازد.

چشمه معدنی کندوان: یکی از چشمه‌های که از اهمیت شایانی برخوردار است، که در مرکز روستای کندوان چشمه‌ای قرار دارد، جریان آن دائمی است و در هر ثانیه حدود ۰/۵ لیتر آب دهی دارد تا چندی پیش دهانه چشمه در کف زمین قرار داشت و انتقال آب از حدود ۱۰۰ متری به وسیله لوله پولیکا به حوضچه سرپوشیده سیمانی انجام می‌گرفت اما اینک با ادامه دادن این لوله دهانه چشمه به نزدیکی ورودی روستا انتقال داده شده است و به این ترتیب از ازدحام جمعیت در میدان روستا جلوگیری شده است.

آب معدنی کندوان به گفته مردم روستا از خاصیت شفابخشی در برخی بیماری‌ها به ویژه بیماری‌های کلیوی برخوردار است. این گفته مردم تاکنون از طرف وزارت بهداشت و درمان به آزمایش گذاشته شده و مشخصه‌های فیزیکی و شیمیایی آب چشمه مشخص گردیده است.

شکل شماره ۴: نمایی از چشمه آب معدنی در روستای کندوان منبع: یافته‌های پژوهش

ابنیه و محوطه‌های باستانی

معماری صخره‌ای کندوان

فضاهای زیستی قدیمی کندوان به صورت معماری صخره‌ای که مهمترین خصوصیت آن در ایجاد فضاها به پیروی اجباری از طبیعت و فرم صخره‌هاست به فراخور حال به یک واحد مسکونی و یا واحد عمومی تعلق دارد. دارای نمای خارجی بوده و پنجره و نورگیر در آنها تعبیه گردیده است.

فضاها در اصطلاح محل قیه (به معنی صخره) و یا کران نامیده می‌شوند شکل‌گیری کران‌ها بدین صورت است که در گذشته‌های دور درون صخره‌های مخروطی شکل نسبت به نیازهای زیستی و تا آنجایی که نوع سنگ‌ها امکان‌کننده را ایجاد می‌نموده‌کننده شده و به صورت فضاها ی زیستی درآمده‌اند.

شکل شماره ۵: نمایی از خانه‌های صخره‌ای کندوان منبع: یافته‌های پژوهش

هتل لاله کندوان

سومین هتل صخره‌ای دنیا در قلب روستای تاریخی و بسیار زیبای کندوان واقع شده است. این هتل دارای ۴۰ کرانه یا اتاق سنگی طبیعی می‌باشد که در حال حاضر در فاز اول از ۱۶ کرانه بهره‌برداری شده است. کرانه‌ها در هتل صخره‌ای لاله کندوان شامل سوئیت امپریال، ۲ سوئیت رویال و ۳ سوئیت کوچک همراه با جکوزی می‌باشد. ۶ کرانه کوچک نیز شامل جکوزی و ۳ کرانه دیگر این هتل دارای دوش می‌باشد. آب لوله‌کشی شده موجود در هتل لاله کندوان آب معدنی از دل کوه‌های کندوان که از بهترین آب معدنی ایران به شمار می‌آید و برای امراض کلیوی مفید است.

شکل شماره ۶: نمایی از هتل لاله کندوان منبع: نگارندگان

مقبره اسامه بن فرقد

کوه سلطان داغی در شرق دهکده توریستی کندوان و در فاصله ۳۰ کیلومتری شرق اسکو به عنوان سومین قله سهند که در آن زیاتگاه اسامه بن فرقد وجود دارد واقع شده است. و از دو مسیر کندوان و عنصرود می‌توان به آن راه یافت که در ایام تابستان مردم منطقه به زیارت شتافته و نذر نیاز می‌کنند به ویژه در آخرین پنج‌شنبه و جمعه شهریور ماه هر سال اهالی روستاهای همجوار از جمله عنصرود، کندوان، سفیده خان، اسفنجار، عشایر با حضور و یکپارچه خود با خواندن دعای توسل به زیارت مشغول می‌شوند و خود و احشامشان به دور قبور شهدای اسلام طواف می‌نمایند.

و بر این باورند که با عملشان جان و مالشان تا سال آینده از پاره ای خطرات و حوادث مصون می مانند. در اکثر کتب و تذکره های معتبر از جمله تاریخ گزیده و نزهه القلوب روضات الجنان نام سلطان را اسامه شریک سپهسالار سپاه اسلام در آذربایجان ذکر کرده و هر سه مولف مزار شریه ایشان را کوه سهند گفته اند.

نتیجه گیری

گردشگری امروزه به یکی از مهم ترین محرک های اقتصادی در سطح بین المللی درآمده و به عنوان صنعت پویا و مهم قرن حاضر قلمداد می گردد و گردشگری روستایی یکی از اجرای مهم صنعت گردشگری به شمار آمده و نیروی اصلی در زمینه بهبود رشد اقتصادی روستاها محسوب می گردد و با ایجاد فرصتی راهبردی سبب تنوع اقتصاد محلی شده است و تاثیرات بسزایی را در سیاست گذاری ها و برنامه ریزی های جوامع مختلف دارد. لکن کشور ایران که از جاذبه های فراوان برخوردار است سهمی ناچیز را در جریانات و منافع توریستی دارد. پژوهش حاضر در این راستا به بررسی پتانسیل ها و قابلیت های توریستی روستای کندوان پرداخت که ماحصل آن را در زیر می آوریم:

بررسی جاذبه های توریستی روستای کندوان حاکی از وجود و تنوع و فراوانی دارد. وجود جاذبه های طبیعی، فرهنگی، هنری، ورزشی و بخصوص معماری حاکی از آن است که این منطقه از قابلیت ها و توان های فراوانی در خصوص جاذبه توریستی برخوردار است. لیکن با وجود توان های فراوان روستا از حیث جاذبه های دیدنی، توسعه توریسم در این منطقه ها نیز بسیاری از دیگر مناطق کشور در گرو رفع محدودیت هایی است به خصوص در زمینه هایی چون سیستم حمل و نقل، تاسیسات اقامتی و پذیرش، تشکیلاتی تبلیغاتی و البته تسهیلات و خدمات توریستی نمود پیدا می کند. لذا رفع محدودیت های فوق در جهت توسعه توریسم در گرو برآوردن نیازهایی است از جمله توسعه شبکه تبلیغات، توسعه تاسیسات اقامتی و پذیرایی، رواج فرهنگ توریسم پذیری، بهبود وضعیت تسهیلات و خدمات توریستی به خصوص خدمات بهداشتی و درمانی در این راستا راهکارها و پیشنهاداتی در زمینه توسعه این صنعت به دستگاه های اجرایی مرتبط با توریسم در سطح روستا ارائه می شود که برآوردن آنها می تواند تا حد زیادی زمینه ساز تسریع در روند توسعه باشد.

پیشنهادات

با توجه به وجود پدیده های فوق که هر یک می تواند برای دستداران طبیعت و علاقه مندان به گردشگری جالب توجه به نظر رسند جای دارد پیشنهادات ذیل مورد توجه سازمان های مسئول قرار گیرد تا زیرساخت های لازم جهت جذب گردشگران داخلی و خارجی فراهم آید و با توسعه صنعت توریسم منطقه مورد مطالعه نیز از منافع آن بهره مند گردند.

- ۱- حفظ محیط طبیعی و چشم انداز بوم شناختی روستا.
- ۲- راه اندازی شبکه تبلیغاتی موثر جهت معرفی روستا عکس، پوستر، نقشه، توزیع و نمایش فیلم و اسلاید، تبلیغات از طریق پیام کوتاه.
- ۳- فعالیت بخش خصوصی در زمینه سرمایه گذاری در بخش های مختلف گردشگری روستایی.
- ۴- ایجاد تسهیلات و امکانات کالبدی ویژه در بافت روستا برای روستاییان و گردشگران.
- ۵- برقراری ارتباط میان کالبد کهنه و نو.

- ۶- سامان‌دهی و احیای کانون‌های فرهنگی و اجتماعی.
- ۷- حفظ مرمت و نگهداری ارزش‌های تاریخی (حفاظت تاریخی).
- ۸- احیاء و به روز رسانی تمام کالدها و فعالیت‌های از بین رفته.
- ۹- در نظر گرفتن کارآیی منابع طبیعی از نظر پایداری انرژی.
- ۱۰- طراحی بر اساس خرد اقلیم.
- ۱۱- طراحی مرکزی برای تولید و فروش آثار هنری و صنایع دستی روستا.
- ۱۲- فراهم سازی امکان مسیریابی آسان در محیط و راهیابی آسان به نقاط مختلف روستا.
- ۱۳- افزایش در ظرفیت مفید زیربناها و کران‌های مخروطی شکل.
- ۱۴- دفع مناسب زباله‌های تولیدی.
- ۱۵- کاهش آلودگی‌های صوتی.
- ۱۶- سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی همگام با هم و ...

منابع

- چاک وای، گی - (۱۳۷۸): جهانگردی در چشم‌اندازی جامع، علی پارساییان و دیگران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی تهران.
- حاجی ابراهیم زرگر - (۱۳۷۸): درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران - انتشارات شهید بهشتی.
- زنده دل، ح - (۱۳۷۶): راهنمای جامع جهانگردی آذربایجان شرقی - نشریه ایرانگردان.
- شاریلی، ریچارد و جولیا (۱۳۸۰): گردشگری روستایی - رحمت ... منشی زاده و دیگران.
- کارس، ژرژ، پوتیب، فرانسواز - (۱۳۸۲): جهانگردی شهری، صلاح‌الدین محلاتی، انتشارات شهید بهشتی.
- مجتهدزاده، غ - (۱۳۷۰): تحقیقی پیرامون کندوان - مرکز فرهنگی باغ فردوس.
- محلاتی، ص - (۱۳۷۵): اهمیت و اثرات جهانگردی در دنیای معاصر - انتشارات سروش.
- منشی زاده، رحمت‌اله - (۱۳۷۶): جهانگردی - انتشارات مسعی.
- موسسه عالی پژوهش و مدیریت برنامه‌ریزی - (۱۳۸۱): مجموعه مقالات همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران.
- مهدی‌زاده، جواد (۱۳۷۹): توسعه گردشگری از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، شهرداری، ش ۱۵.
- همایون، خ، (۱۳۵۲): کندوان روستای کهن از آذربایجان، مرکز تحقیقات دانشگاه تهران.

WTO (1997): Rural Tourism: Absolution for Employment local development and environment. World Tourism organization.